

Spirit și destin. Despre o scriere hegeliană de tinerețe

– *Studiu introductiv* –

Nu este o noutate: există concepte, elemente ale fondului de noțiuni care sunt cu precădere materialul de lucru al filosofilor, pe care unele epoci le evită, le *uită*, împingându-le în penumbră, ca și cum s-ar rușina să recunoască vreo legătură cu ele. Când sunt scoase la lumină, cu precauții și asumându-se o nefamiliaritate ciudată față de acestea, gestul pare a se întâmpla numai pentru a se pune pe seama lor câte o vină de care epoca nu știe cum să se dispenseze. E un fel de înscenare aici: toată lumea le *cunoaște foarte bine*, dar nu vrea să recunoască ceea ce toată lumea știe? Aceasta se întâmplă probabil pentru că nici o epocă istorică nu a apărut din nimic, toate se individualizează printr-o contestare oarecare; și ce poate fi contestat mai bine decât ceva parțial cunoscut? Sau poate că motivele sunt diferite de la caz la caz, iar uneori, cu adevărat, un concept sau altul s-a făcut vinovat de vreo crimă. Sau poate că e mai comod să ascundem faptele noastre și consecințele lor îndărătul unor cuvinte...

Rareori filosofii au fost aceia care să stăpânească lumea, având posibilitatea să schimbe ceva

în ea. Un singur caz este incontestabil, și este asociat cu declinul unui imperiu. Deseori, însă, stăpânii lumii s-au proclamat filosofi. Niciodată însă o filosofie n-a ajuns să fie *aplicată* lumii. Căile pe care Ideea ajunge Realitate sunt, dacă nu necunoscute, foarte întortocheate.

Nu am fi făcut aceste considerații introductive dacă filosoful a cărui scriere o prezentăm aici nu ar fi considerat azi unul dintre autorii morali ai tuturor rezelor care au lovit știința și societatea în ultimele două sute de ani. Trebuie să amintim învinovățirile care i se aduc sau, mai bine zis, *că* i se aduc învinovățiri. Pentru că, indirect, prezentarea noastră va contrazice sau va susține, mai mult sau mai puțin, acuzațiile. Hegel este considerat filosoful spiritului. Lui, acest termen al filosofiei îi datorează atât măreție, cât și decădere. Orice s-ar spune, însă, Hegel este un filosof puțin cunoscut, mai ales de cei care folosesc gândirea lui în spații care nu țin de filosofic. Puțini se pot lăuda că îl cunosc foarte bine. Faptul i se datorează, fără îndoială, și lui însuși, cunoscutelor declarații răsunătoare din *Știința logicii și Principiile filosofiei dreptului*. A vrut să apară prin ele mai elocvent, dar n-a reușit decât să fie privit cu suspiciune. Hegel este totodată unul dintre cei care au afirmat cel mai răspicat că, aidoma tuturor ocupațiilor omenești, filosofia reclamă o oarecare competență din partea celor care o practică: „Se admite că pentru a cunoaște celelalte științe este nevoie să le fi studiat și că numai pe baza unei astfel de cunoașteri suntem îndreptățiți să ne pronunțăm asupra lor. Se admite că pentru a face o gheată e nevoie să fi învățat și practicat acest lucru, cu toate că orice

om are, în propriul lui picior, măsura ghetei, așa cum are mâini și, în ele, îndemânarea naturală pentru îndeplinirea unei astfel de munci. Numai pentru filosofare nu ar fi nevoie de un atare studiu, nici de învățare, nici de osteneală”¹. Aceste rânduri din Hegel ar trebui să fie la fel de bine cunoscute ca cele în care se afirmă identitatea dintre ceea ce este real și ceea ce este rațional. Trebuie, pentru a respecta onestitatea de care omul de știință e atât de mândru, să respectăm cerința filosofului.

O caracteristică fundamentală a gândirii lui Hegel este aceea că ea *a evoluat* spre doctrina finală. În maniera proprie acestei gândiri, evoluția nu poate fi separată de produsul ei fără a-l păgubi. Datorită circumstanțelor – nu vom insista asupra lor –, evoluția despre care vorbim a fost deslușită târziu, când hegelianismul era considerat iremediabil compromis. Pentru cei care i-au anunțat decesul, schimbarea de perspectivă oferită de publicarea unui mare număr de pagini în care filosofia încheiată de mai târziu se prezenta în stare embrionară nu putea însemna mare lucru. Studiul sistematic al acestor pagini a apărut însă celor interesați de ele ca o revelație. W. Dilthey, care poate fi considerat părintele renașterii hegeliene, consideră că însemnătatea manuscriselor hegeliene de dinaintea studiilor publicate în *Philosophischen Journal* nu se restrânge la sistemul de mai târziu².

¹ G.W.F. Hegel, *Enciclopedia științelor filosofice*, Partea întâi, *Logica*, Ed. Humanitas, București, 1995, p. 41.

² Cf. W. Dilthey, *Die Jugendgeschichte Hegels*, în *idem, Gesammelte Schriften*, IV. Band, B.G. Teubner Verlagsgesellschaft, Stuttgart, 1974, p. 3: „Die Bruchstücke aus dieser Periode haben wie die Jugen-

Astfel că ele pot fi privite din două perspective: ca pregătind configurația definitivă a sistemului, dar și ca studii de sine stătătoare, care integrează un bogat material istoric și filosofic. Oricum, ele dovedesc o profundă preocupare pentru adunarea de fapte, ceea ce contrazice părerea comună de azi, că speculația hegeliană s-a desfășurat pe fondul unei cronice lipse de apel la munca de cercetare. A judeca valoarea informațiilor adunate de Hegel ar însemna să judecăm starea științei din vremea sa, ceea ce este cu totul altceva.

Tot lui Dilthey îi datorăm periodizarea activității tânărului Hegel, care a rămas până azi valabilă: după încheierea studiilor universitare, pe care le-a terminat în compania marilor prieteni Hölderlin și Schelling, și resimțind din plin, la o vârstă cum nu se poate mai potrivită, evenimentele care zguduiau Franța și întreaga Europă, Hegel devine preceptor la Berna. În această perioadă, Kant este filosoful pe care îl citește cu seriozitate. Kant continua să publice, lucrările sale fiind așteptate cu nerăbdare de public. În 1793 apare *Religia în limitele simplei rațiuni*, pe care Hegel a studiat-o cu atenție, dedicându-i pagini în care pot fi sesizate deja unele opinii care vor duce la desprinderea de Kant.

arbeiten Kants nicht nur für das System Hegels Bedeutung: wie sie noch unbeengt vom Zwang der dialektischen Methode aus der Vertiefung in den grössten Stoff der Geschichte entstanden, wohnt ihnen ein selbstständiger Wert bei: zudem sind sie ein unschätzbare Beitrag zu einer Phänomenologie der Metaphysik”.

Un panteism mistic care caracteriza o întreagă epocă

Din 1796, cu ajutorul lui Hölderlin, Hegel vine la Frankfurt, unde va redacta *Spiritul creștinismului și destinul său*, scrierea care face obiectul rândurilor de față. Nu avem de-a face cu o scriere încheiată. De fapt, titlul nu îi aparține lui Hegel. Dilthey analizează paginile care au fost editate și intitulate de Hermann Nohl *Der Geist der Christentum und sein Schicksal*, denumindu-le, în mod vag, *Die theologisch-historischen Fragmente*. Ele sunt văzute ca rezultatul unei modificări ce avusese loc în concepția tânărului preceptor, trecerea la o viziune panteistă, care se află în raport de opoziție cu *Religia în limitele simplei rațiuni* kantiană¹. Să urmărim în ce constă, după Dilthey, acest panteism.

Atmosfera epocii era în măsură, consideră Dilthey, să-l influențeze pe Hegel. Studiul antichității, poezia și filosofia sunt puse din ce în ce mai mult în relație (*in immer Verbindung miteinander treten*)², iar Schelling, cel care avea asupra lui Hegel o puternică înrâurire, adera din plin la ea. În 1795, acesta publicase *Vom Ich als Prinzip der Philosophie oder über das Unbedingte im menschlichen Wissen*, pe care Dilthey o descrie ca un program al unui panteism izvorât din identificarea Principiului ființei și al gândirii în necondiționat (*Unbedingt*)³. Spinoza este strămoșul acestui panteism, ai cărui precursori mai apropiați sunt Kant și Fichte. Lumea

¹ *Ibidem*, p. 61.

² *Ibidem*, p. 55.

³ *Ibidem*, p. 50.

fizică este o manifestare a spiritului. Universul este un întreg; natura, istoria sunt în acest întreg, în care forța divină se distribuie, atât în părți, cât și în întreg, în relațiile dintre ele. Unitatea întregului este asigurată de această *göttliche Kraft*, care este temeiul lumii, esența lumii, ceea ce conferă viață părților întregului¹. Dilthey subliniază caracterul specific al acestui panteism față de cele cunoscute în trecut: stoic, neoplatonic. Spre deosebire de variantele din trecut, acum există o teorie a cunoașterii (kantiană și fichteiană) care interpretează datul ca fiind în relație cu conștiința, această relație fiind necesară și constituind o metodă pe deplin fundamentată. Activitatea forței divine în lume este concepută ca o evoluție².

Acest panteism are o istorie, pe care Dilthey o schițează, și o mare bogăție de forme. Reținem numai contribuția lui Hölderlin (1794), anterioară scrierii lui Schelling citate mai sus. Poetul consideră intelectul și rațiunea incapabile de a concepe infinitul. Acesta este accesibil numai entuziasmului poetic și capacității acestuia de a trăi frumusețea: *denn Schönheit ist die Erscheinung der Einheit in der Mannigfaltigkeit*³. Vom regăsi și la Hegel ceva asemănător. De fapt, într-o măsură deloc neglijabilă, Hegel va rămâne definitiv atașat acestor convingeri. Totuși, chiar acum, în perioada în care se află sub influența prietenilor săi, Hegel nu reproduce ideile lor. Nu vom descoperi la el o atitudine atât de radicală ca cea a lui Hölderlin. Hegel recunoaște limitele intelectului (*Verstand*), dar

¹ *Ibidem*, p. 51.

² *Ibidem*, p. 52.

³ *Ibidem*, p. 53.

rațiunii nu i se reproșează nici acum vreo incapacitate¹. Mai târziu, la Jena, Hegel scrie: „filosofia trebuie să înceapă, să înainteze și să sfârșească, fără îndoială, cu concepte, dar cu concepte neinteligibile”². Iraționalismul presupune tocmai renunțarea la concept și la explicarea prin intermediul conceptului, ceva la care Hegel n-a consimțit niciodată. Cum, atunci, avem de-a face cu *concepte neinteligibile*? Nu este aceasta o contradicție? Numai aparent: conceptele neinteligibile nu sunt și *irrationale*. Întâlnim la el o dispoziție optimistă față de rațiune, încrederea că ea va reuși să se restructureze în așa fel încât să integreze noile experiențe care se ofereau conștiinței, ambiția de a integra aceste experiențe. Dar rațiunea este distinctă de intelect, nu trebuie confundată cu el. Asocierea rațiunii cu libertatea preocupa mai profund reflexia filosofică decât latura rațională a studiului naturii. Motivele sunt ușor de văzut. Rațiunea nu

¹ Jean Hyppolite (cf. J. Hyppolite, *Introduction à la philosophie de l'histoire de Hegel*, Éditions du Seuil, Paris, 1983, p. 51) pune sub semnul îndoielii irraționalismul pe care Glockner i-l atribuie lui Hegel. Fără îndoială că elemente irrationale sunt identificabile în manifestările vieții, și acestea îl preocupau pe tânărul Hegel. Totuși, „le futur auteur de *la Logique* ne s'abandonne pas à un mysticisme et à un panthéisme irrationnel, il s'efforce d'élargir la raison pour la rendre apte à appréhender cette vie, et l'idée de destin est précisément ce concept rationnel-irrationnel à l'aide duquel Hegel élabore sa propre dialectique de la vie et de l'histoire”.

² G.W.F. Hegel, *Deosebirea dintre sistemul filosofic al lui Fichte și sistemul filosofic al lui Schelling*, în *idem, Studii filosofice*, trad. rom. D.D. Roșca, Ed. Academiei Române, București, 1967, p. 222.

mai era numai în calitate de rațiune practică kantiană asociată cu libertatea. Revoluția care se afla în desfășurare în Franța oferea un material bogat gândirii, în stare să repună problema libertății și altfel decât până atunci. Este indiscutabilă aderența lui Hegel la idealurile Revoluției. Activitatea lui de traducere a unor scrieri cu caracter revoluționar este documentată. Ca eveniment istoric revoluția nu era încă sistematizată, fiindcă nu se încheiase, și noi trebuie să ținem seama de faptul că Hegel se raporta la ea ca la un fapt viu. Multitudinea evenimentelor, fragmentarul în care de obicei apare conștiința un eveniment trăit, sunt elemente care trebuie luate în considerare atunci când se analizează panteismul la care aderă Hegel și preferința lui pentru idei cum este cea a infinității, asocierea libertății cu infinitatea.

Mai târziu, când evenimentele capătă un contur mai precis, deslușindu-și direcțiile către care tind, Hegel va deveni mai atent și le va cântări cu alte măsuri. Schimbarea de ton nu înseamnă neapărat că opiniile lui s-au schimbat, ci că dispune de alte mijloace, mai potrivite, de a judeca lucrurile. Afirmatia că Hegel a fost un adversar al libertății este un abuz, la fel ca și afirmația că Revoluția a fost dincolo de orice critică.

Poate constitui o nedumerire faptul că Hegel alege să examineze conceptul de destin, o formă de predeterminare în care se găsește ființa umană, deși era preocupat de problema libertății. De fapt, ceea ce-l interesează pe Hegel este tocmai posibilitatea reconcilierii cu destinul, cum anume fatalitatea de a fi sub destin poate fi învinsă. Hegel a sesizat aspectul revoluționar al mesajului lui Iisus,

revenirea la viață pe care o oferă adepților lui, pe care îi prezintă ca prieteni ai Învățătorului lor. Transformarea în doctrină a acestui mesaj este înregistrată ca o pierdere, o reducere a legăturilor vii. Orice pietrificare a acestor legături, consfințită de legi, nu este în măsură să conserve libertatea.

Domeniul libertății este conștiința de sine. Devenită ostilă, aceasta anulează libertatea și aruncă omul în puterea destinului.

Descrierea structurii și acțiunii destinului nu poate fi separată de conceptul de pozitivitate, care a făcut obiectul unor investigații anterioare ale lui Hegel.

Teoria kantiană a virtuții și punctul de vedere hegelian. Omul pozitiv

Kant distinge teoria virtuții (*Ethica*) de teoria dreptului (*jus*). Cea din urmă este „susceptibilă de legi exterioare”, dar cea dintâi nu, în acest caz avem de-a face cu constrângeri interioare, *autoconstrângeri*. Autoconstrângerile sunt totuși expresii ale libertății umane, în cazul voinței privite ca ceva interior. Omul poate fi constrâns printr-o lege, poate să-și facă datoria, deși nu se simte atras de acest lucru. Când rațiunea intervine și omul se consideră capabil de a duce la îndeplinire ceea ce legea îi impune să facă, el *reacționează* la imboldurile care încearcă să-l îndepărteze de îndeplinirea legii. De aceea, virtutea *se naște* în om. Etica este un sistem al scopurilor, iar acestea nu pot fi impuse. Constrângerea poate funcționa numai în sensul că omul devine mijloc pentru un scop străin,

Cuprins

Spirit și destin. Despre o scriere hegeliană de tinerețe – Studiu introductiv –	5
Tabel cronologic – Perioada tinereții lui G.W.F. Hegel	27
[Spiritul creștinismului și destinul său]	31
[Spiritul iudaismului]	33
[Spiritul creștinismului]	59
Note	169
Anexă – Concept de bază la <i>Spiritul creștinismului</i>	173
Note	201